

Empirie van sociaal kapitaal

Sociaal kapitaal is niet in één kengetal te vatten. Toch is sociaal kapitaal een van de meest besproken begrippen in de sociaal-wetenschappelijke literatuur van de afgelopen tien jaar. Waar komt de belangstelling voor sociaal kapitaal bij economen vandaan?

A.B.T.M. van Schaik*

Internationale ontwikkelingen stimuleerden de belangstelling van economen voor sociaal kapitaal. In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw werd Europa geconfronteerd met de 'Amerikaanse uitdaging'¹. Daarna ontstond de 'Japanse uitdaging', waardoor met name de Amerikaanse industrie onder druk werd gezet².

De managementliteratuur heeft deze uitdagingen op grote schaal geïnternaliseerd, eerst in de vorm van het op de voorgrond plaatsen van het Amerikaanse organisatie-model en later van het Japanse model. De laatste tijd wordt het toonaangevende model echter steeds minder met één land geassocieerd. Met name de wereldwijd opererende ondernemingen kunnen immers niet om de vele cultuurverschillen heen.

In de jaren negentig groeide bij economen het besef dat welvaartsverschillen hardnekkig zijn en niet simpel zijn weg te werken door te investeren in fysiek en menselijk kapitaal. Internationale organisaties, zoals de Wereldbank en de OESO, kregen daardoor oog voor een derde factor: de cultuur. Zowel op theoretische als empirische gronden wordt cultuur vaak geoperationaliseerd onder de noemer sociaal kapitaal.

Reproduceerbaar?

Is er wel sprake van kapitaal? Daarover verschillen de meningen, zoals Gelauff in dit dossier aangeeft. Sociaal kapitaal verschilt van andere vormen van kapitaal doordat het niet reproduceerbaar is. Fysiek kapitaal is opgebouwd uit goederen die binnen een beperkt tijdsbestek kunnen worden gereproduceerd. Het doet er niet toe waar ter wereld een machine wordt gereproduceerd: het blijft technisch dezelfde machine. Ook menselijk kapitaal kan worden gereproduceerd, maar deze investeringen vragen een lange adem, net als goede wijn. Ze zijn bovendien contextgebonden.

De OESO definieert sociaal kapitaal als "networks together with shared norms, values and understandings that facilitate co-operation within or among groups"³. Hierin kan

worden geïnvesteerd, maar sociaal kapitaal is geen voorraad die naar believen kan worden gereproduceerd. Meer nog dan menselijk kapitaal is sociaal kapitaal contextgebonden. Juist daarom hebben economen dit concept de laatste tijd omarmd. Het is een welkome aanvulling op de theorie die voorspelt dat productiviteitsverschillen tussen landen en tussen regio's samenhangen met verschillen in technologie en verschillen in de mate waarin geïnvesteerd wordt in fysiek en menselijk kapitaal. Het inzicht groeit dat de hardnekkige verschillen in welvaart ook samenhangen met verschillen in sociaal kapitaal.

Meting

In deze gedachtegang is sociaal kapitaal een extra verklarende factor waarmee bestaande economische modellen worden aangevuld. In de loop van de tijd is voor sociaal kapitaal een aantal benaderende variabelen ('proxies') ontwikkeld. De toegenomen beschikbaarheid van culturele en institutionele data maakt het voor economen mogelijk theoretisch aantrekkelijke concepten te operationaliseren. De meting van menselijk kapitaal is vaak op 'harde' cijfers in de vorm van scholingsgraden en dergelijke gebaseerd. Daarentegen is de meting van sociaal kapitaal in de meeste gevallen op minder harde survey-data gebaseerd. Onderzoekers gebruiken componenten als vertrouwen en inbedding in sociale netwerken om sociaal kapitaal te meten. Waar komen de survey-data vandaan?

In empirisch onderzoek naar sociaal kapitaal wordt vaak gebruik gemaakt van internationaal vergelijkbare enquêtes over waarden. Tabel 1 geeft een overzicht van de enquêtes, die in een recente studie van de OESO onder elkaar zijn gezet. Onder economen is de World Values Survey (wvs) het meest bekend. Daarbij wordt gebruik gemaakt van uitgebreide surveys die voor elk land minimaal duizend individuen met een groot aantal vragen interviewen.

De wvs is een afgeleide tak van de evs. De evs biedt een schat aan gegevens over waarden en normen in Europa en de ontwikkeling daarvan. Het initiatief voor dit waardenonderzoek lag bij sociologen in Leuven en Tilburg. Het project, dat was gestart eind jaren zeventig, had tot doel om op zoek te gaan naar het culturele waardensysteem van Europeanen. De vraag was of er niet alleen in economisch opzicht, maar ook in cultureel

1. J.J. Servan-Schreiber, *Le défi américain*, Editions Denoël, Parijs, 1967.

2. M.L. Dertouzos, R.K. Lester, R.M. Solow, *Made In America, regaining the productive edge*, The MIT Press, Cambridge MA, 1989.

3. OESO, *The well-being of nations: the role of human and social capital*, OESO, Parijs, 2001, blz. 41.

* De auteur is hoogleraar empirische macro-economie aan de Universiteit van Tilburg en lid van de onderzoeksgroep European Value Survey (EVS)

opzicht sprake was van convergentie. Binnen EVS zijn in 1990 en 1999 'vervolgrondes' gehouden. Daardoor zijn er nu ruime mogelijkheden om ontwikkelingen in waarden en normen empirisch te volgen.

Dimensies

De literatuur over sociaal kapitaal weerspiegelt een variëteit aan definities en maatstaven. Over het algemeen wordt sociaal kapitaal op pragmatische en ad hoc basis gemeten. Desondanks is er enige mate van overeenstemming over de belangrijkste componenten van sociaal kapitaal. Waar Fukuyama zich concentreert op vertrouwen, richt Putnam zich op de kwaliteit van de sociale relaties. Daarbij denkt hij ook aan vertrouwen, maar daarnaast aan normen van wederkerigheid en inbedding in sociale netwerken.

Bij de meting van sociaal kapitaal worden dus verschillende dimensies onderscheiden, zoals vertrouwen in mensen, vertrouwen in instituties, formele en informele participatie in de burgerlijke samenleving en betrouwbaarheid van de respondenten zelf⁴. Vertrouwen in mensen, het bekende begrip 'trust', wordt

4. Zie A.B.T.M. van Schaik, Social capital in the European Values Study Surveys, in: OESO, *Social capital: the challenge of international measurement*, country paper The Netherlands, Parijs, 2002.

Tabel 1. Internationaal vergelijkbare enquêtes over sociaal kapitaal

	aantal landen
European Values Survey (EVS)	31
World Values Survey (WVS)	65
Multinational Time Use Study (ISER)	23
European Household Community Panel Survey (EHCP)	15
European Social Survey (ESS)	15
International Adult Literacy Survey (IALS)	28
Civic Education Study (IEA)	28
International Social Survey Programme (ISSP)	38

Bron: T. Healy, The measurement of social capital at international level, in: OESO, *Social capital: the challenge of international measurement*, paper 2, Parijs, 2002.

gemeten door de vraag "Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?". Vertrouwen is de meest gebruikte en de meest bekritiseerde dimensie van sociaal kapitaal in de huidige economische literatuur.

Niet alleen op theoretische gronden maar ook op empirische gronden is het lastig de verschillende dimensies, zoals vertrouwen en netwerkparticipatie, in één robuuste factor onder te brengen. Empirische studies, waarin economische ontwikkeling wordt gerelateerd aan sociaal kapitaal, voeren de afzonderlijke dimensies van sociaal kapitaal daarom vaak naast elkaar op, wat de

Empirisch onderzoek naar sociaal kapitaal maakt meestal gebruik van enquêtes. Dit is begrijpelijk, want enquêtes zijn relatief goedkoop. Sommige onderzoekers zijn echter sceptisch over de betrouwbaarheid van enquêtes. Respondenten kunnen immers sociaal wenselijke antwoorden geven op geladen vragen als: "Vindt u dat mensen over het algemeen te vertrouwen zijn?", of erger nog: "Bent u zelf meestal te vertrouwen?" Dit is met name problematisch als de mate waarin vertrouwen en betrouwbaarheid worden overdreven systematisch varieert met socio-economische factoren zoals nationaliteit, religie, opleiding, inkomen, leeftijd en geslacht. Juist de invloed van deze factoren op vertrouwen is immers van belang.

Om de antwoorden van respondenten op vragen over vertrouwen (zeg-gedrag) op waarde te schatten, kan men die antwoorden vergelijken met keuzes van dezelfde respondenten in een experiment (doe-gedrag). Dit is precies wat Charles Bellemare en Sabine Kröger doen in een recente studie¹. Vijfhonderd leden van het telepanel van CenterData, een representatieve selectie van de Nederlandse populatie, krijgen de gangbare vertrouwensvraag voorgelegd: "Vindt u dat mensen over het algemeen te vertrouwen zijn?" Daarnaast nemen ze deel aan het zogenaamde vertrouwensspel. Twee personen worden op willekeurige en anonieme wijze aan elkaar

Metten enquêtes en experimenten hetzelfde vertrouwen?

gekoppeld. Deelnemer A beslist of hij of zij vijf euro aan deelnemer B toevertrouwt. Als deelnemer A dit doet, wordt het bedrag verdriedubbeld en krijgt deelnemer B dus vijftien euro in handen. Deelnemer B beslist vervolgens welk gedeelte van deze vijftien euro hij of zij terugbetaalt aan deelnemer A. Deelnemer A zal de vijf euro alleen aan deelnemer B geven, als er voldoende vertrouwen bestaat dat deelnemer B minstens vijf euro zal retourneren.

De antwoorden op de vertrouwensvraag blijken sterk gecorreleerd te zijn met de keuzes in het vertrouwensspel. Mensen die zeggen anderen te vertrouwen, zijn ook eerder geneigd om de vijf euro aan een ander toe te vertrouwen. Dit is hoopgevend, maar de invloed van enkele socio-economische variabelen in de enquête verschilt van die in het experiment. Zo vertrouwen hoger opgeleiden anderen in het experiment meer dan laagopgeleiden. Er is echter geen invloed van opleiding op de antwoorden in de enquêtevraag. Voor religie geldt het omgekeerde. Religieuze respondenten zeggen hun medemens minder te vertrouwen dan niet-religieuzen, maar dit blijkt hun handelen niet te beïnvloeden.

Lans Bovenberg en Jan Potters

1. C. Bellemare en S. Kröger, On representative trust, *CentER working paper*, Tilburg, 2003.

* Beide auteurs zijn verbonden aan het Center van de Universiteit van Tilburg. Bovenberg is daarnaast verbonden aan het Ocfecb.

onderlinge vergelijkbaarheid en de interpretatie van de resultaten niet ten goede komt.

Toepassingen

Knack en Keefer hebben in 1997 de toon gezet met een eerste grondige empirische analyse van de rol en het belang van sociaal kapitaal door voor 29 ontwikkelde landen groei-regressies te draaien⁵. In een latere bijdrage hebben Zak en Knack dezelfde analyse nog eens overgedaan voor een set waaraan twaalf minder ontwikkelde landen zijn toegevoegd⁶. Uitgebreide robuustheidsanalyse van deze twee studies geeft aan dat de significantie van de relatie tussen vertrouwen en economische groei sterk bepaald wordt door de samenstelling van de set landen⁷. Vertrouwen hangt significant en robuust samen met economische groei, mits er een substantieel aantal observaties is dat gekenmerkt wordt door een laag niveau van economische ontwikkeling en een daarmee gepaard gaand pover ontwikkeld institutioneel systeem. Dit suggereert een relatie tussen vertrouwen en het goed functioneren van instituties, waarbij vertrouwen vooral van belang is voor economische groei bij een slecht ontwikkeld systeem van wetten en regels.

Onderzoek naar de functie van vertrouwen in West-Europese regio's bevestigt dit beeld. Vertrouwen is niet significant gerelateerd aan regionale groeiverschillen in West-Europese regio's⁸. Kortom, de economische functie van vertrouwen als dimensie van sociaal kapitaal is niet zo eenduidig als deze op het eerste gezicht lijkt. Vertrouwen gaat verder dan de reductie van transactiekosten.

Economische groei en sociaal kapitaal

Meer in het algemeen kunnen we stellen dat de relaties tussen economische ontwikkeling en het effect op waarden en normen voer voor sociologen is. Uit onderzoek blijkt dat cultuur verandert door economische ontwikkeling, maar dat dit proces vanwege culturele erfenissen (historisch katholiek, historisch protestant, ex-communistisch enz.) padafhankelijk is⁹. Daarom gaat ook de verandering van instituties langzaam. Instituties zijn de geschreven en ongeschreven spelregels in het maatschappelijk verkeer. De regels op de arbeidsmarkt zijn hiervan een goed voorbeeld. De landen in katholiek Europa kennen de meest gereguleerde arbeidsmarkten en dat wordt minder naarmate men in Europa meer naar het noorden, dat wil zeggen naar protestants Europa kijkt. Ook sociaal kapitaal in de vorm van algemeen vertrouwen volgt deze indeling. Het vertrouwen is hoger in Noord-Europa dan in Zuid-Europa. Bekende maatstaven van cultuur, instituties en sociaal kapitaal blijken dus te correleren¹⁰.

De invloed van economische groei op sociaal kapitaal dienen we daarom ook in eerste instantie te plaatsen in een algemene verschuiving van waarden en normen. De toegenomen individualisering en secularisatie

hebben wellicht een negatief effect op het sociaal kapitaal in Nederland en andere westerse landen. Alhoewel het bewijs voor een afname van het sociaal kapitaal omstreden is, kan geconstateerd worden dat de 'groep' ten opzichte van het 'individu' terrein verloren heeft. Historisch vergelijkingsmateriaal is beperkt, maar de ontzuiling in Nederland heeft geleid tot het uiteenvallen van allerlei traditionele verbanden. De vraag is of er substitutie-effecten optreden en de traditionele verbanden worden vervangen door meer moderne. Een belangrijke vervolgvraag is of deze moderne sociale verbanden dezelfde sociale functie hebben als de traditionele.

Toekomst

Het staat buiten kijf dat de aanvankelijke scepsis van veel economen ten aanzien van het incorporeren van cultuur in economische analyses door de pogingen om cultuur te meten voor een gedeelte is weggenomen. Het enthousiasme waarmee veel economen zich nu op 'sociaal kapitaal' storten, draagt echter het gevaar in zich van cultureel determinisme. Bovendien geven de nog immer beperkte empirische analyses reden om nog eens goed te kijken naar de relaties tussen sociaal kapitaal, het al dan niet functioneren van instituties en economische ontwikkeling. Daarbij is het van belang dat het niveau van analyse in ogenschouw wordt genomen. Met name voor de rol en functie van vertrouwen geldt dat er een aanzienlijk niveauprobleem bestaat. Een eenvoudige vertaling van micro-inzichten naar het macro-niveau door aggregatie voldoet niet.

De toenemende vertrouwdheid van economen met survey-data levert steeds meer empirische toepassingen op. Echter, het gebruiken van survey data dwingt economen tot het aanleren van andere methoden. Tot voor kort hebben economen zich niet of slechts in beperkte mate druk gemaakt over de achtergrond van de gebruikte data. De expansie van de economie naar sociologische terreinen maakt het noodzakelijk dat economen zich verdiepen in minder traditionele economische methodes zoals factoranalyse en clusteranalyse.

Ton van Schaik

5. S. Knack en P. Keefer, Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation, *The Quarterly Journal of Economics*, november 1997, blz. 1251-1288.
6. P.J. Zak en S. Knack, Trust and growth, *The Economic Journal*, april 2001.
7. S. Beugelsdijk, H. de Groot en A.B.T.M. van Schaik, Trust and economic growth, a robustness analysis, *Tinbergen discussion paper 049/3*, Rotterdam 2002.
8. S. Beugelsdijk, en A.B.T.M. van Schaik, Social capital and regional economic growth, *CentER discussion paper 102*, Tilburg, 2001.
9. R. Inglehart en W. Baker, Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values, *American Sociological Review*, 2000, blz. 19-51.
10. Zie tabel 1 in A.B.T.M. van Schaik, Amerikaanse toestanden?, *ESB*, 8 december 2000, blz. 992-995.